

บทความ
เรื่อง
พุทธธรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

โดย ดร.ประพันธ์ ศุภกร^๑

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการนำเสนอหลักพุทธธรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยนำหลักธรรม ๓ ข้อ คือ อิทัปปัจจยตา กรรมและเมตตา (๑) อิทัปปัจจยตาเป็นหลักธรรมเกี่ยวกับกฎธรรมชาติ แสดงให้เห็นถึงกฎธรรมชาติที่เป็นไปในจิตของมนุษย์และสภาวะธรรมชาติที่อยู่ภายนอกจิตของมนุษย์ ทั้งในด้านบวกและด้านลบ กล่าวคือด้านบวกที่เป็นไปในจิตคือภาวะที่ดับกิเลส ตัณหา อุปาทานได้ และเข้าถึงภาวะสงบเย็นทางจิต ด้านลบคือภาวะที่จิตถูกกิเลส เป็นต้นครอบงำและก่อทุกข์ให้มนุษย์ ในด้านสภาวะที่อยู่ภายนอกจิตแสดงให้เห็นว่าสรรพสิ่งต้องอาศัยกันจึงสามารถดำรงอยู่ตั้งอยู่ได้ ส่วนด้านลบแสดงให้เห็นว่าถ้าสิ่งใดสิ่งหนึ่งถูกทำลายไป อีกหลายสิ่งย่อมกระทบและถูกทำลายไปด้วย จึงถือว่าเป็นกฎธรรมชาติที่ดำรงกฎอยู่อย่างนั้นคือเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยนั้น ๆ แน่นนอน ความเป็นกฎธรรมชาตินี้จึงทำให้พุทธธรรมสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมในฐานะเป็นองค์ความรู้อันแสดงให้เห็นมุมมองเห็นความที่สรรพสิ่งต้องพึ่งพากัน ไม่ทำลายต่อกัน ทำให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ สร้างระบบจริยธรรมแก่มวลมนุษย์

กรรม เป็นหลักความเชื่อในพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของชาวพุทธเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการได้รับผลของกรรมซึ่งมีประเภทต่าง ๆ จนทำให้เกิดอุปายเพื่อบรรเทาชาติใช้กรรมชั่วหรือวิธีการที่จะลดกรรมหนักให้เป็นเบา ด้วยการขอขมาโทษหรือสารภาพความผิดของตนต่อสิ่งนั้น ๆ จนเกิดมีกิจกรรมร่วมแผ่อยู่ในประเพณีต่างๆ มีประเพณีลอยกระทง ประเพณีก่อพระเจดีย์ทราย เป็นต้น และมีการปล่อยนกปล่อยปลาในเทศกาลต่าง ๆ ซึ่งเป็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม และหลักกฎแห่งกรรมก็เนื่องมาจากเมตตาด้วย

เมตตา เป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานอย่างหนึ่งที่สัมพันธ์กับกฎแห่งกรรม เพราะถ้ามนุษย์ปราศจากเมตตาจิต ก็ไม่สามารถให้อภัยชีวิตคนและสัตว์อื่นได้ พระพุทธเจ้าทรงเริ่มบำเพ็ญบารมีก็เริ่มจาก

---

^๑ ดร.ประพันธ์ ศุภกร ป.ช.๓, พช.บ., ศศ.ม., พช.ค., รองคณบดีฝ่ายวิชาการ, ผอ.หลักสูตรพุทธศาสตร
ดุขฎิบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาคพิเศษ, อาจารย์ประจำคณะพุทธศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เมตตาจิตจะช่วยสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ เมื่อมนุษย์มีเมตตาจิตเป็นพื้นฐานแล้ว การกระทำใดที่ควรทำ ก็เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ตนและสังคม เพราะหลักเมตตาเป็นพลังภายในที่เป็นตัวผลักดันมนุษย์ทำ ประโยชน์ต่อกัน มีการให้ทาน การพุดจาไพเราะ ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม หรือ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือหลักเมตตาเป็นคุณธรรมภายในที่เชื่อมโยงกับสังคหวัตถุซึ่งเป็นการแสดง พฤติกรรมภายนอกออกเป็นรูปธรรม

ภาพรวมในการนำเสนอบทความนี้อยู่บนพื้นฐานของไตรสิกขาคือศีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา โดยที่อิทัปปัจจยดาสรูปเข้าไปในปัญญาสิกขา กรรมสรูปเข้าไปในศีลสิกขา และเมตตาสรูป เข้าในจิตตสิกขา

๑. ความนำ

อุโน โลโก อติตุโต ตณฺหาทาโต

โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิม เป็นทาสแห่งตัณหา

(ม.ม.(ไทย) ๑๓/๓๐๕/๓๖๕.)

ปัญหา ๓ อย่างที่ชาวโลกกำลังเผชิญอยู่ร่วมกันในเวลานี้คือ ๑) ปัญหาชีวิต ๒) ปัญหาสังคม ๓) ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาอย่างแรกคือปัญหาชีวิตของมนุษย์ที่เต็มไปด้วยความทุกข์ความสับสน วุ่นวายซึ่งเกิดสืบเนื่องมาจากการแสวงหาความสุขอย่างผิดทาง แสวงหาความสุขบนความทุกข์ของคน อื่นสังคมหรือสัตว์อื่น การแสวงหาความสุขโดยการทำลายความสุขของคนอื่น คือตนและพวกพ้องตน ต้องได้ต้องชนะ คนอื่นต้องเสียต้องแพ้ ฉันต้องอยู่ได้ คุณอยู่ไม่ได้ ฉันมีกำลังมากมีสติปัญญามากกว่า คุณมีกำลังสติปัญญาน้อย ต้องสยบยอมแก่ฉัน... ชีวิตมนุษย์มีปัญหาอย่างไม่รู้จบสิ้นนี้ เมื่อว่าตาม สาเหตุแล้วล้วนมาจากตัณหา คือความอยากได้อยากเป็นอยากมีอย่างไม่รู้จบนั่นเอง ดังหัวข้อธรรมที่ว่า “โลกพร่องอยู่ เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิม เป็นทาสแห่งตัณหา” เมื่อตัณหาเข้ามามีบทบาทกำกับชีวิตมนุษย์ มนุษย์จึงดิ้นรนผิดทาง แสวงหาความสุขผิดรูปผิดครรลองที่ดี ชีวิตมนุษย์จึงขาดคุณภาพ คุณภาพ จิตใจสับสนวุ่นวาย ในที่สุดก็ส่งผลไปสู่ปัญหาสังคม อันเป็นปัญหาอย่างที่สองตามมา

ปัญหาอย่างที่สองคือ ปัญหาสังคม เป็นปัญหาที่ขยายวงมาจากปัญหาชีวิต เพราะสังคมก็เป็น แหล่งรวมของหลายชีวิต ซึ่งไม่สามารถแยกออกจากกันได้เลย เมื่อชีวิตมนุษย์ซึ่งเป็นหน่วยย่อยหน่วย หนึ่งของสังคมมีคุณภาพไม่ดี พร่อง โท้ว ไม่สมบูรณ์ ก็จะส่งผลต่อสังคมนั้นๆ และเมื่อสังคมนั้น ได้รับ แนวคิดอิทธิพลจากแนวคิดและการกระทำของมนุษย์ที่ไม่มีคุณภาพ สังคมนั้นย่อมเป็นสังคมที่เป็น แหล่งรวมแห่งหมู่คนที่พร่องโท้วไม่สมบูรณ์ เป็นสังคมที่วุ่นวาย เป็นสังคมแห่งพาลชน หรือสังคมทุ ปัญญา จากนั้นก็ขยายความคิดและการกระทำที่ไม่ดีไปสู่สภาพแวดล้อม สิ่งแวดล้อมที่พวกเขาอาศัย อยู่ก็จะได้รับความเดือดร้อนคือปัญหาที่สามคือปัญหาสิ่งแวดล้อมก็ตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ในบทความนี้ผู้เขียนต้องการเน้นปัญหาที่สามคือปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญที่ประเทศไทยและชาวโลกกำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบันนี้คือปัญหาสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ถูกทำลาย สัตว์ป่าถูกไล่ล่ามาทำเป็นอาหาร อากาศเป็นพิษ เกิดมลพิษทางน้ำ โรงงานอุตสาหกรรมปล่อยน้ำเสียลงในแม่น้ำลำคลอง สัตว์น้ำต้องตายเพราะสารพิษ ระบบนิเวศน์วิทยาสูญเสียความสมดุลทางธรรมชาติ ประชาชนตกอยู่ในภาวะอันตรายรอบด้าน

มองในระดับโลก ป่าไม้ที่มีความอุดมสมบูรณ์ที่สุดของโลกจะอยู่ในแถบทวีปอเมริกาใต้ เอเชีย และแถบบริเวณหมู่เกาะในเขตร้อน ซึ่งปัจจุบันมีอยู่ทั้งหมดประมาณ ๑๘.๕๐๐ ล้านไร่หรือร้อยละ ๒๐ ของพื้นโลกที่เป็นพื้นดินได้ถูกบุกรุกทำลายไปกว่าครึ่งหนึ่งของป่าไม้ที่มีอยู่เมื่อ ๑๐๐ ปีที่แล้ว และถ้าอัตราการสูญเสียป่าไม้ยังเป็นอยู่เช่นในปัจจุบันคือ ปีละ ๔๗ ล้านไร่ ป่าไม้ในเขตร้อนที่ยังเหลืออยู่ก็จะถูกบุกรุกทำลายไปอย่างน้อย ๑.๔๐๐ ล้านไร่ ในเวลาอีก ๒๑ ปีข้างหน้า (National Geographic ทางช่อง ๕ วันที่ ๒๓ พ.ค.๒๕๓๕) การสูญเสียป่าไม้ทำให้เกิดผลเสียต่อระบบนิเวศบรรยากาศของโลก และต่อการดำรงชีวิตของพลโลกโดยตรง

สำหรับประเทศไทย มีการสำรวจในปี พ.ศ. ๒๕๓๑ พบว่าประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้อยู่ประมาณ ๕๐ ล้านไร่หรือคิดเป็นร้อยละ ๒๘ ของพื้นที่ทั้งหมด โดยมีอัตราการบุกรุกทำลายป่าไม้ประมาณปีละ ๓.๒ ล้านไร่ และเป็นที่น่าสังเกตว่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีจำนวนป่าไม้เหลืออยู่น้อยที่สุดคือประมาณ ๑๔ ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ ๑๔ ของพื้นที่ภาค ซึ่งปรากฏว่าเป็นภาคที่มีความแห้งแล้งมากที่สุดของประเทศ(ชัชพล ทรงสุนทรวงศ์, ๒๕๔๖, <http://www.forest.go.th>) ปัญหาเหล่านี้ยืงนานวันยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น จนกลายเป็นปัญหาระดับโลก สมควรที่ทุกฝ่ายจะต้องถือเป็นหน้าที่รับผิดชอบร่วมกัน ร่วมมือร่วมใจกันแก้ไขปัญหานี้ให้ครบวงจร เพราะเป็นปัญหาแบบลูกโซ่ แม้พระสงฆ์ก็ต้องถือเป็นหน้าที่ที่จะต้องช่วยเหลือโดยวิธีการที่เหมาะสมตามหลักพระธรรมวินัยอันสมควรแก่สมณสาธูป ทั้งนี้เพื่อให้พุทธธรรมมีประโยชน์ต่อสังคมให้มากที่สุด สมดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสแก่พระสาวกรุ่นแรกว่า “เธอทั้งหลายจงเที่ยวไป เพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสุขเพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก” (วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๒๗)

วัตถุประสงค์ในการเขียนครั้งนี้ผู้เขียนได้เลือกศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยมองจากคำสอนเรื่องอิทัปปัจจยตา กรรมหรือกรรมนิยาม และเมตตา อันเป็นที่มาของชื่อบทความนี้ หลักธรรมทั้งสามนี้เป็นหลักธรรมสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงกฎธรรมชาติ คือความที่สิ่งทั้งหลายเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน กฎแห่งกรรมเป็นการแสดงให้เห็นถึงกฎแห่งเหตุและผลที่มีลักษณะเหมือนการให้รางวัลและการลงโทษ กล่าวคือถ้าบุคคลทำกรรมดีก็ได้รับความสุขเป็นผล หากทำกรรมชั่วก็ได้รับความทุกข์เป็นเครื่องตอบแทน ส่วนหลักเมตตานี้เป็นคุณธรรมที่ทุกคนพึงปลูกฝัง

ให้มีประจําจิตเพื่อเป็นพื้นฐานในการพัฒนาจิตสู่ความเป็นอริยชน ทั้งนี้เพื่อประยุกต์หลักพุทธธรรม ให้มีคุณค่าและมีประโยชน์ต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมสืบไป

๒. ความหมายและความสำคัญของสิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อม(Environment) หมายถึงสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบ ๆ ตัวมนุษย์ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม” (สมพร เทพสิทธา, ๒๕๓๗) ซึ่งมีทั้งสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ อากาศ ต้นไม้ แร่ธาตุต่าง ๆ ฯลฯ และสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น เช่น บ้านเรือน วัฒนาอาราม ศิลปวัฒนธรรมและสิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ ฯลฯ เมื่อสิ่งแวดล้อมหมายถึงทุกอย่างที่อยู่รอบตัวเรา ดังนั้น สิ่งแวดล้อมจึงมีความสำคัญต่อมนุษย์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม

มนุษย์มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างใกล้ชิดนับตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์จนถึงสมัยปัจจุบัน เพราะมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อม อาศัยธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในการดำเนินชีวิต เริ่มตั้งแต่ปัจจัยขั้นพื้นฐาน มีอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นผลผลิตที่เกิดจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งนั้น นอกจากนี้แล้วมนุษย์ยังมีความเชื่อต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมว่า มีเทพเจ้าสิงสถิตอยู่ตามที่ต่าง ๆ และมีพลังอำนาจในการบันดาลให้เกิดความสุขหรือก่อให้เกิดทุกข์แก่มนุษย์ได้ เช่น ฝนตก ฟ้าร้อง น้ำท่วม พายุพัดกระหน่ำ เป็นต้น จึงพากันกราบไหว้ เช่น สรวงต้นไม้บ้าง ภูเขาบ้าง พระจันทร์พระอาทิตย์ แม่น้ำ และสัตว์ต่าง ๆ อีกมากมาย เพื่อให้เทพเจ้าที่ตนหรือเผ่าของตนนับถือนั้นโปรดปราน ช่วยปกป้องคุ้มครองและให้ความเจริญก้าวหน้าในการดำเนินชีวิต ปราบปรามการณ์ทางธรรมชาติต่าง ๆ มีอิทธิพลต่อชีวิตประจำวันของมนุษย์มากมาย การกราบไหว้สิ่งแวดล้อมก็เพราะว่ามีความเชื่อว่า สิ่งเหล่านี้เป็นตัวแทนของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นตัวแทนของสิ่งที่มีอำนาจของพระเจ้า ของภูตผีปีศาจ ซึ่งมองไม่เห็นตัว หากไม่นับถือก็กลัวว่าภัยพิบัติจะมาจากสิ่งเหล่านี้ ดังนั้นมนุษย์จึงมีความผูกพันกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างแยกกันไม่ออก และมนุษย์ก็ได้อาศัยสิ่งแวดล้อมนี้พัฒนาสังคมตนเองจนกลายเป็นสังคมเมือง สังคมชนบท มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อสนองความต้องการของตนและสังคมของตนจนเกินความจำเป็นจนเกิดวิกฤตการณ์ทางสิ่งแวดล้อมขึ้นทั่วโลก ทั้งนี้ก็เพราะว่ามนุษย์ขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จนลืมนึกไปว่าตนเองก็เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมที่จะต้องพึ่งพาซึ่งกันและกัน

๒.๑ แนวคิดในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

ตามที่ได้กล่าวแล้วในเบื้องต้นว่าความหายนะของสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นทั่วโลกที่ไม่อาจคำนวณค่าได้ ได้ส่งผลกระทบต่อทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่บนโลกใบนี้อย่างมาก ในสมัยโบราณนั้นความเสียหายต่อสภาพแวดล้อมมีอยู่อย่างจำกัด ปฏิกริยาต่อต้านของมันก็มีจำกัด แต่ในสมัยปัจจุบัน ความเสียหายต่อสภาพแวดล้อมเพิ่มขึ้นมากอย่างเห็นได้ชัด ร้ายแรงและหลีกเลี่ยงไม่ได้ ปฏิกริยาจึงรุนแรงและกว้างขวางซึ่งได้ก่อให้เกิดขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและ

สิ่งแวดล้อมในเวลาต่อมา ในตอนปลายศตวรรษที่ ๑๙ แนวคิดในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้เกิดขึ้นในทวีปอเมริกาเหนืออย่างเข้มข้นและกว้างขวาง เพราะผลจากการทำลายฝูงควายป่าที่ทุ่งหญ้าอเมริกัน การทำลายป่าไม้ การเผาป่า ผลกระทบครั้งนี้ได้ก่อให้เกิดความแห้งแล้ง พายุฝุ่น เป็นต้น ประชาชนเริ่มตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรเหล่านี้ จึงเกิดการเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อปกป้องสภาพแวดล้อม คำว่า **อนุรักษ์**(Conservation) จึงเริ่มใช้ในหน่วยงานของรัฐบาล ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ส่วนในยุโรปและเอเชีย แนวความคิดในการอนุรักษ์ได้เป็นไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป อาจเป็นเพราะว่าดินแดนแถบนี้ยังมีการพัฒนาที่เป็นไปอย่างสมดุล ประชาชนจึงไม่ตระหนักในเรื่องนี้เท่าใดนัก แต่หลังจากนั้นไม่นาน เมื่อยุโรปได้รับผลกระทบจากการพัฒนาเทคโนโลยีแบบใหม่ที่ทำให้เกิดการทำลายรูปแบบการดำเนินชีวิต ชาวยุโรปจึงสนับสนุนขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติ

ขบวนการการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้ปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจนเมื่อสหรัฐอเมริกาประกาศให้บริเวณชนบทเยลโลว์สโตนเป็นวนอุทยานแห่งชาติเรียกว่า Yellowstone National Park) ในปี ๑๘๗๒ เพื่อเป็นการอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่า และเพื่อเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของมนุษย์ จากนั้นแนวคิดนี้ได้แพร่ขยายไปในส่วนต่าง ๆ ของโลก เช่น สหภาพโซเวียตได้เริ่มตั้งป่าสงวนแห่งชาติประมาณ ๕๐ แห่ง อิตาลีตั้งวนอุทยาน Gran Paradiso สวีเดนตั้งวนอุทยาน Laplan เป็นต้น และในปี ๑๙๖๐-๑๙๗๐ ความสนใจในด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้มีเพิ่มมากขึ้น เมื่อสภาพแวดล้อมเกิดเสื่อมโทรมอย่างหนัก เช่น มลพิษในทะเลสาบไบคาลของสหภาพโซเวียต ซึ่งเกิดจากการพัฒนาอุตสาหกรรม บริเวณทะเลบอลติกทางตอนเหนือของยุโรปประสบปัญหาหมอกพิษและปลาได้ลดจำนวนลงอันเนื่องมาจากการใช้ยาฆ่าแมลง และโรงงานอุตสาหกรรมผลิตโลหะหนัก ปัญหาน้ำเน่าเสียในแม่น้ำเทมส์ อากาศเป็นพิษที่สหราชอาณาจักรจนทางการได้จัดโครงการควบคุมอากาศเป็นพิษ ในประเทศญี่ปุ่นได้จัดตั้งเครื่องบรรจุก๊าซออกซิเจนไว้ให้ตำรวจในบริเวณที่มีการจราจรหนาแน่น

สำหรับในประเทศไทยปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมเป็นพิษได้ถูกนำมาพิจารณาเป็นครั้งแรกในสมัย พ.ศ. ๒๕๑๕ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีการแต่งตั้งคณะกรรมการวิจัยอันตรายจากแก๊สท่อไอเสียรถยนต์หรือยานพาหนะอื่นและโรงงาน เมื่อวันที่ ๑๑ มกราคม ๒๕๑๖ และได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์เรื่อยมา จนกระทั่งล่าสุดได้มีการประกาศพระราชบัญญัติกฎหมายสิ่งแวดล้อมขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕ ซึ่งเป็นกฎหมายที่เพิ่มมาตรการในการแก้ไขสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นระบบ มีขั้นตอนและมีแหล่งงบประมาณสำหรับกองทุนสิ่งแวดล้อมซึ่งจัดตั้งขึ้นเพื่อสนับสนุนการปฏิบัติตามกฎหมาย โดยมีองค์กรที่รับผิดชอบคือคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ คณะกรรมการควบคุมมลพิษ ซึ่งมีปลัดกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อมเป็นประธานกรรมการ (<http://www.forest.go.th> กรมป่าไม้) นอกจากนี้แล้วยังมีหน่วยงานองค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนที่เข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอีกมากมาย เพราะทุกคนได้เห็นประจักษ์แล้วว่าถ้าธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอยู่ไม่ได้ ตนเองก็อยู่ไม่ได้เช่นกัน

๒.๒ พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เกิดจากปัญหาที่รู้แจ้งเห็นจริงในสรรพสิ่ง กล่าวคือพระพุทธเจ้าผู้ก่อตั้งพุทธศาสนาได้ตรัสรู้หรือริยสัจ ๔ อันเป็นความจริงอันประเสริฐ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค การรู้หลักความจริงทั้ง ๔ นี้ มีความหมายครอบคลุมถึงการรู้เรื่องโลกและจักรวาลตลอดทั้งกฎธรรมชาติของสรรพสิ่งที่เกิดขึ้นด้วยการอาศัยกัน เกี่ยวสัมพันธ์กันตลอด ไม่มีสิ่งใดที่จะอยู่ได้อย่างอิสระหรือเป็นใหญ่เฉพาะตน ทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม จึงกล่าวได้ว่า พุทธศาสนา มองสรรพสิ่งว่าเป็นอยู่หรือมีอยู่ด้วยการพึ่งพา นั่นคือทัศนะของพุทธศาสนาที่มองสิ่งแวดล้อมด้วยความเป็นเหตุปัจจัย ดังกฎอิทัปปัจจยตาที่ว่า “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป” (ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๒๑) การมองสรรพสิ่งด้วยท่าทีที่ต้องพึ่งพากันอย่างนี้จึงนำไปสู่ความเป็นจริยธรรมสากล ทำให้พุทธศาสนามีหลักพระธรรมวินัยที่สอดคล้องกัน กล่าวคือ พระพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักพระวินัยตั้งอยู่บนรากฐานของความถูกต้อง(ธรรม) เช่น ลิกขาบทที่ห้ามภิกษุไม่ให้ทำลายชีวิตพืชและสัตว์ ไม่ให้ทิ้งเศษอาหารหรือของบูดเน่าลงในแม่น้ำ เป็นต้น ก็เพราะว่าชีวิตทุกชีวิตต่างก็มีคุณค่าในการดำรงอยู่ เมื่อทำลายป่าไม้ แม่น้ำและพืชพันธุ์ ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นก็เกิดแก่ทั้งสองฝ่ายคือทั้งฝ่ายผู้ที่ทำลายและผู้ที่ถูกทำลาย

ทัศนะของพุทธศาสนาที่มองสรรพสิ่งมีลักษณะ ๒ อย่างคือ มองลักษณะทางกายภาพ และมองลักษณะทางจิตภาพ การมองทางด้านกายภาพนั้น เป็นการมองลักษณะการเกิดขึ้นตั้งอยู่ของระบบจักรวาลที่มนุษย์ควรรู้เท่าทันและอยู่อาศัยเพื่อดำรงชีวิตและเผ่าพันธุ์ การมองทางด้านจิตภาพเป็นการมองด้านในคือสภาพจิตใจของมนุษย์ที่จะต้องดำรงตนอย่างพอเหมาะพอดีกับธรรมชาติภายนอก ไม่ให้ความโลภโกรธหลงครอบงำจนไปทำลายในด้านกายภาพหรือสิ่งแวดล้อม ลักษณะเช่นนี้ดำเนินไปอย่างสอดคล้องประสานกัน โดยมนุษย์ต้องเรียนรู้และมองเห็นความเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งด้วยความรู้ที่เท่าทัน เพื่อไม่ให้จิตใจหวั่นไหวไปตามกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงจนก่อให้เกิดทุกข์อันเกิดจากการดิ้นรนเพื่อไม่ให้ตนเสื่อมสลายไป จนเป็นเหตุให้เบียดเบียนและทำลายคนอื่น ดังนั้นทัศนะของพุทธศาสนาจึงเน้นให้มนุษย์อยู่กับโลกอย่างพึ่งพา ไม่สนับสนุนการเอาชนะธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหรือเอาชนะโลกด้วยการทำลาย

หลักธรรมในพุทธศาสนาได้สร้างระบบจริยธรรมตั้งแต่พื้นฐานจนถึงโลกุตระธรรม ทำให้มนุษย์มองสิ่งแวดล้อม มองสรรพสัตว์ว่าเป็นเหมือนเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ ทำให้มนุษย์มองเห็นคุณค่าของชีวิตทุกชีวิต พุทธบริษัทถือเป็นหลักร่วมกันว่าตนเองอยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ คนอื่นก็ฉันทันเหมือนกัน(ส.ม.(บาลี)๑๕/๑๐๐๓) และบทแผ่เมตตาแก่เพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์ว่า “สัตว์ทั้งหลายที่เป็นเพื่อทุกข์เกิดแก่ เจ็บ ตายด้วยกันทั้งหมด อย่ามีเวร อย่าอาฆาตจองเวรกัน อย่ามีทุกข์กายทุกข์ใจ จงเป็นสุขเถิด” (วิสุทฺธิ.(บาลี) ๑/๒๕๕/๓๓๕) ถ้ามุขยปฏิบัติได้ตามนี้ย่อมนำความสุขมาสู่ตนและสังคม หากปฏิบัติไม่ได้ย่อมได้รับโทษทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น

ภิกษุในพุทธศาสนาฆ่าสัตว์ย่อมได้รับโทษทางพระวินัยคือต้องอาบัติ และถูกประชาชนตำหนิ ทั้งจิตใจของภิกษุยอมฟังชานไม่เป็นสมาธิ

๒.๓ หลักพุทธธรรมสำหรับอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

มีนักวิชาการบางกลุ่มกล่าวว่าพุทธศาสนาชอบจับแพะชนแกะอยู่เสมอ ไม่ว่าจะชาวโลกเขาจะพูดเรื่องอะไรก็ตามล้วนมีอยู่ในพุทธศาสนาทั้งนั้น คำกล่าวหานี้ถ้าชาวพุทธไม่มีจุดยืนเป็นของตนเอง ไม่พิจารณาให้ถ้วนถี่ก็อาจคล้อยตามได้ แต่ตามความเป็นจริงแล้วพุทธศาสนาได้ยืนอยู่บนหลักการของตนเอง โดยถือตามพระพุทธรูปคำรัสที่ตรัสแก่พระอริยสาวกรุ่นแรกว่า “เธอทั้งหลายจงเที่ยวไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความสงบสุข เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเถิด” พระพุทธรูปคำรัสนี้ได้เน้นตรงคำว่า เพื่อประโยชน์ สิ่งที่เป็นประโยชน์ของชาวโลกตามหลักพุทธศาสนานั้นมีหลายระดับ คือประโยชน์ในชีวิตปัจจุบัน ในอนาคต และประโยชน์อย่างสูงสุดคือความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง หมคปัญหา หมคภาระที่จะต้องทำ เสร็จกิจทางศาสนา เมื่อตั้งเป้าหมายอยู่ที่ประโยชน์ พุทธศาสนาก็จะมีการประยุกต์คำสอนให้เกื้อกูลและเหมาะสมกับบริบทของสังคม แต่การประยุกต์นี้ต้องตั้งอยู่บนรากฐานแห่งความถูกต้องเสมอ โดยไม่ทิ้งเนื้อหาสาระแห่งคำสอนดั้งเดิมเป็นไปเพื่อความดีงามของสังคม เช่น การประยุกต์หลักทศ ๖ ของพราหมณ์ที่นิยมไหว้ทิศในลักษณะวิงวอนขอพรจากเทพเจ้าประจำทิศ พุทธศาสนาก็ประยุกต์มาเป็นการไหว้บิดามารดา ครูอาจารย์แทน เพราะเป็นการไหว้ที่มีประโยชน์มากกว่าการไหว้แบบนั้น การประยุกต์หลักพิธีกรรมที่มีการเช่นสรวงด้วยการฆ่าสัตว์ เปลี่ยนมาเป็นการทำพิธีกรรมด้วยดอกไม้ของหอม เป็นต้น การประยุกต์หลักคำสอนนี้พระพุทธเจ้าทรงทำเป็นตัวอย่างไว้ดีแล้ว เพราะเมื่อพิจารณาคำสอนหลักของพุทธศาสนาแล้ว พระพุทธรูปคำรัสเรื่องทุกข์และความดับทุกข์เท่านั้น แต่ที่ปรากฏเป็น ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์นั้นก็เพราะประยุกต์ให้เข้ากับอุปนิสัยของสรรพสัตว์ อีกอย่างหนึ่งพุทธศาสนาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเฉพาะเทคนิคและวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมเท่านั้น ส่วนเนื้อหาสาระยังคงเดิม เพราะเนื้อหาสาระเป็นสัจธรรม ไม่มีลำสำมัยหรือตกยุคแต่ประการใด ดังนั้นคำกล่าวของนักวิชาการข้างต้นนั้นจึงไม่ถูกต้อง เมื่อพุทธศาสนาขึ้นอยู่กับหลักการดังกล่าวแล้วจึงสามารถเผยแผ่คำสอนด้วยการตีความและอธิบายได้อย่างกว้างขวาง การประยุกต์หลักพุทธธรรมเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมนี้ก็ตั้งอยู่บนรากฐานแห่งความถูกต้อง และมุ่งประโยชน์ของชาวโลกเป็นสำคัญ

๒.๓.๑ อิทัปปัจจยตากับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

อิทัปปัจจยตา หรือปฏิจจสมุปปาทเป็นหลักธรรมสำคัญที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเกี่ยวกับกฎธรรมชาติหรือหลักความจริงที่มีอยู่ตามกฎธรรมชาติ ที่ไม่มีใครสร้างหรือดลบันดาล พระพุทธองค์ทรงค้นพบกฎธรรมชาตินี้แล้วจึงได้นำมาประกาศให้ชาวโลกได้รู้ตาม เมื่อบุคคลรู้และเข้าใจปฏิจจสมุปปาทก็เท่ากับเห็นธรรมอันประเสริฐที่เดียว ดังพระพุทธพจน์ว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่า

เห็นปฏิจัสมุปบาท” ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๐๖/๒๖๐) หลักปฏิจัสมุปบาทถือว่าเป็นหลักธรรมที่โดดเด่นในพุทธศาสนาเพราะเป็นการประกาศทางสายกลางที่ไม่เข้าใกล้ต้นตติกาทาและอติกาทา มุ่งแสดงกฎธรรมชาติที่เป็นสากล แสดงสภาวะธรรมล้วน ๆ เกิดขึ้นและดับไปอยู่ตลอดเวลา ไม่มีสิ่งที่เป็นมูลการณ(The First Cause) ดังนั้นอิทัปปัจจยตาจึงสามารถมองได้หลายด้านดังนี้

๑) อิทัปปัจจยตาในฐานะเป็นหลักธรรมที่แสดงให้เห็นกฎธรรมชาติอันเป็นกฎสากล

อิทัปปัจจยตาถือว่าเป็นกฎธรรมชาติและกฎสากล ก็เพราะกล่าวถึงสภาวะธรรมล้วน ๆ ด้วยการแสดงหลักแห่งการพึ่งพา คือ

เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป(ส.น.(บาลี) ๑๖/๒๑)

หลักการนี้เป็นการแสดงให้เห็นกฎธรรมชาติอย่างกว้างและครอบคลุมทุกสิ่ง เมื่อจะนำมาประยุกต์กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจึงอาจทำได้ดังนี้

เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

ประโยชน์เราสามารถสร้างจิตสำนึกทางด้านบวกโดยการเน้นความอยู่รอดของสภาพแวดล้อมว่า เมื่อสิ่งแวดล้อมมิ ไม่ถูกทำลาย สัตว์ป่าทุกประเภทมี ป่าไม้อันอุดมมี แม่น้ำลำคลอง อากาศที่บริสุทธิ์มี ระบบนิเวศวิทยา ความอุดมสมบูรณ์ของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ความสมดุลทางธรรมชาติจึงมี เมื่อความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติเกิดขึ้น สิ่งต่าง ๆ ย่อมเกิดตามมา แหล่งอาหารของคนและสัตว์เกิดขึ้นอย่างเพียงพอ สัตว์ป่ามีการขยายพันธุ์อย่างสมดุล ป่าไม้ช่วยป้องกันการไหลบ่าของน้ำป่า ช่วยดูดซับน้ำให้เกิดความชุ่มชื้นแก่ผิวดิน เป็นต้น

เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป

ประโยชน์เป็นการชี้ให้เห็นโทษของการทำลายสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติว่า เมื่อสิ่งแวดล้อมไม่มี ระบบนิเวศวิทยาถูกทำลาย สัตว์ป่า ป่าไม้ ต้นน้ำลำธารถูกทำลายไม่มีเหลือ ชีวิตของมนุษย์ก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ เพราะสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติอยู่ไม่ได้ สลายไป ชีวิตของมนุษย์ก็ต้องดับไปด้วยเพราะเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อม

๒) อิทัปปัจจยตาในฐานะเป็นธรรมทางสายกลาง

อิทัปปัจจยตาถือว่าเป็นธรรมทางสายกลางเพราะแสดงความจริงที่ไม่เอียงไปข้างอติกาทาหรือลัทธิที่ถือว่าสิ่งทั้งหลายมีอยู่จริง(Extreme realism)หรืออติกาทาหรือลัทธิที่ถือว่าสิ่งทั้งหลายไม่มีอยู่จริง(Nihilism) หรือไม่เอียงไปข้างสัสสตทิฎฐิและอุจเฉททิฎฐิ ปฏิจัสมุปบาทแสดงความจริงของธรรมชาติว่า สิ่งทั้งหลายมีลักษณะเป็นไตรลักษณ์ เป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย ไม่มีปัญหาเกี่ยวกับสิ่งที่มีอยู่จริงหรือไม่มีอยู่จริง ยืนยันหรือขาดสูญ เมื่อเข้าใจหลักธรรมทางสายกลางอย่างถูกต้องก็สามารถเข้าใจหลักอนัตตาอย่างไม่ผิดพลาด ความสัมพันธ์ที่เห็นได้ชัดเจนคือองค์ประกอบแห่งธรรมทั้ง ๑๒ อย่าง ที่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่และเสื่อมไป

ล้วนต้องอาศัยปัจจัยซึ่งกันและกัน อันมีความหมายครอบคลุมถึงสิ่งแวดล้อมที่ต้องดำรงอยู่อย่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันกับสิ่งอื่นด้วย

ขบวนการเกิดทุกข์หรือปัญหา ตามแนวปฏิจสมุปบาท

อวิชชา → สังขาร → วิญญาณ → นามรูป → สฬายตนะ → ผัสสะ → เวทนา → ตัณหา → อุปาทาน → ภพ →ชาติ → ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส = ทุกข์

กระบวนการที่ก่อให้เกิดปัญหานั้นเริ่มต้นที่อวิชชาคือความไม่รู้ปัญหา ไม่รู้สาเหตุของปัญหา การแก้ปัญห และวิธีการแก้ปัญหานั้น ๆ เมื่อความไม่รู้เกิดขึ้นจึงทำให้มนุษย์เกิดความคิดปรุงแต่งไปตามพื้นเพนิสัยของตนโดยมีอวิชชาประกอบ จนจบลงที่ตัวทุกข์หรือปัญหา

ขบวนการนำไปสู่ความดับทุกข์หรือหมดปัญหา ตามแนวปฏิจสมุปบาท

ทุกข์ → สัตธา → ปราโมทย์ → ปีติ → ปัสสัทธิ → สุข → สมာธิ → ขณฺฑญาณทัสสนะ → นิพพิทา → วิราคะ → วิมุตติ → ขยญาณ → นิพพาน

(ถ.นิ.(ไทย) ๑๖/๒๓/๒๕-๓๑.)

เมื่อมนุษย์ถูกทุกข์บีบคั้น ถูกปัญหาต่าง ๆ กดขี่มรรุม จึงมีความคิดที่อยากจะพ้นจากทุกข์นั้นและหาทางไปให้ไกลทุกข์ หรือวิธีการต่าง ๆ ที่ทุกข์ไม่สามารถเกิดขึ้นอีก มนุษย์จึงต้องแสวงหาศาสนาหรือนักปราชญ์ผู้รู้ จึงเกิดศรัทธาขึ้นในองค์ศาสนานั้นเป็นเบื้องต้น เมื่อมีศรัทธา ความปราโมทย์ (ความบันเทิงใจ) ก็เกิดตามมา จากนั้นปีติ (ความอิ่มใจ) ก็เกิดขึ้น เมื่อความอิ่มใจเกิดขึ้น ปัสสัทธิ (ความสงบระงับ) ก็เกิดตามมา จากนั้นก็เกิดความสุข เมื่อสุขเกิดขึ้น สมာธิคือความแน่วแน่แห่งจิตก็เกิดขึ้น เมื่อสมာธิเกิด ขณฺฑญาณทัสสนะ (ความเห็นด้วยญาณตามความเป็นจริง) ก็เกิด เมื่อความรู้ขั้นนี้เกิดขึ้นทำให้มองเห็นสาเหตุของปัญหา จึงเกิดนิพพิทา คือความเบื่อหน่าย เมื่อเกิดความเบื่อหน่ายจิตก็คลายความกำหนัดนั้นคือเกิดวิราคะ เมื่อคลายกำหนัดจิตจึงหลุดพ้น เกิดขยญาณคือความรู้ขั้นดับทุกข์หรือแก้ปัญหานั้นหมดได้ จึงเป็นภาวะเย็นคือถึงนิพพาน

เมื่อมองสภาพปัญหาปัจจุบัน ปัญหาสิ่งแวดล้อมเกิดขึ้นจึงเท่ากับเกิดทุกข์ เมื่อทุกข์หรือปัญหาเกิดขึ้น จึงนำไปสู่การแสวงหาทฤษฎีหรือหลักในการแก้ปัญหามาจากผู้เชี่ยวชาญ หรือเป็นการระดมมันสมองของนักวิชาการและนักอนุรักษ์ธรรมชาติทั้งหลาย จนกระทั่งทุกฝ่ายได้ข้อสรุปว่าปัญหานั้นเกิดมาจากมนุษย์นั่นเอง เพราะมนุษย์มุ่งเอาชนะธรรมชาติ ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติจนเกินพอดีเกินความจำเป็นจนเกิดปัญหาขึ้น ดังนั้นทุกฝ่ายจึงพยายามทำทุกวิถีทางที่จะรักษาสิ่งแวดล้อมที่สูญเสียไปให้กลับคืนมา โดยการใช้มาตรการทางกฎหมายบ้าง กระตุ้นจิตสำนึกด้วยหลักธรรมทางศาสนาบ้าง แต่ก็ยังนับว่าได้ผลน้อย เพราะยังมีมนุษย์ที่ขาดความรู้ความรับผิดชอบเป็นจำนวนมากต่อสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะไม่สามารถคงสภาพเดิมของสิ่งแวดล้อมไว้ได้ก็ยิ่งดีกว่าการไม่คิดที่จะอนุรักษ์เสียเลย

หลักสูตรการศึกษาสมัยก่อนได้มีนิทานเรื่องพ่อสอนลูกให้มีความสามัคคีกัน โดยพ่อเอาไม้ไผ่มารวมกันหลายซี่ แล้วยื่นให้ลูก ๆ หักไม้ไผ่กันนั้น ลูกทั้งหลายก็ไม่สามารถหักไม้ไผ่ได้ ต่อมาพ่อได้แยกไม้ไผ่ออกจากกัน แล้วยื่นให้ลูก ๆ หัก ปรากฏว่าลูก ๆ สามารถหักไม้ไผ่ได้ พ่อจึงบอกว่าถ้าลูกทั้งหลายมีความสามัคคีกันก็จะไม่มีใครรังแกและทำร้ายได้ แต่ถ้าขาดความสามัคคีศัตรูก็ทำลายได้ นิทานเรื่องนี้มองในแง่หนึ่งเป็นการสอนโดยอิงหลักปฏิจกสมุปบาท เราสามารถประยุกต์เข้าหลักการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้คือมนุษย์และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติต่างต้องพึ่งพาอาศัยกันจะแยกอยู่อย่างโดดเดี่ยวไม่ได้ เปรียบเหมือนไม้ไผ่ที่พ่อนำมาสอนลูก เมื่อแยกกันย่อมหักง่าย เมื่อรวมกันจึงหักยาก นั่นคือหลักของการพึ่งพาอาศัยกัน

คุณค่าของอิทัปปัจจยตาต่อสิ่งแวดล้อม อิทัปปัจจยตาเป็นหลักธรรมที่มีประโยชน์ต่อสิ่งแวดล้อม ดังนี้

(๑) การเกิดความเข้าใจและการปรับตัวในการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

เมื่อมนุษย์เข้าใจกฎธรรมชาติที่เกิดขึ้นตั้งอยู่และสลายไปโดยความอาศัยกันเป็นเหตุเป็นผลแก่กันและกัน มีความสัมพันธ์กันในลักษณะเป็นลูกโซ่ ทุกสิ่งทุกอย่างมีลักษณะสัมพันธ์และมีเงื่อนไขต่อกัน กล่าวคือสิ่งที่เกิดขึ้นใด ๆ ย่อมถูกกำหนดโดยสิ่งที่เกิดขึ้นก่อน เพราะสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยงหรือมีลักษณะเป็นภาวะ(กำลังกลายเป็น) โลกทั้งโลกอยู่ในภาวะกระแสสืบต่อกันในรูปของกระบวนการเคลื่อนไหวอย่างไม่หยุดนิ่ง เมื่อทุกสิ่งต้องอาศัยกันในลักษณะเช่นนี้ จึงทำให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เพราะมาสำนึกว่าหากสิ่งแวดล้อมถูกทำลายไปก็เท่ากับได้ทำลายชีวิตของมนุษย์ไปด้วย เพราะเราไม่สามารถมีชีวิตอยู่โดยไม่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็สิ่งมีชีวิตหรือไม่ก็ตาม เมื่อสิ่งแวดล้อมอยู่ได้เราและเพื่อนมนุษย์รวมทั้งสรรพสัตว์ก็สามารถดำรงอยู่ได้

(๒) เกิดแนวคิดในการอยู่ร่วมกัน ไม่แบ่งแยกไม่เอาชนะ

ถ้ามนุษย์เข้าใจกฎอิทัปปัจจยตาอย่างดีแล้วจะทำให้มนุษย์ละอัตตาคือความยึดมั่นว่ามีตัวตนตนเท่านั้นเป็นใหญ่ มนุษย์เท่านั้นครองโลกสัตว์อื่นเป็นผู้ด้อยทั้งนั้น ความคิดความยึดมั่นเหล่านี้จะหายไปได้อย่างแท้จริง เมื่อละอัตตาได้ จะมองเห็นว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ถ้าธรรมชาติถูกทำลายก็เท่ากับทำลายตนเองไปด้วย จึงถือว่าหลักธรรมนี้ช่วยสร้างความเข้าใจอันดีต่อสิ่งแวดล้อม ทำให้มนุษย์รู้สาเหตุของปัญหา รู้วิธีแก้ปัญหาคด้วยปัญญา เมื่อคุณธรรมข้อนี้มีมากในมวลมนุษย์ ก็เชื่อว่าลมหายใจของสิ่งแวดล้อมย่อมได้รับการเยียวยาและคืนชีพกลับมา มีประโยชน์ต่อมนุษย์และสรรพสัตว์อีกครั้ง

๒.๓.๒ ธรรมกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

กรรม ในที่นี้ต้องการเน้นที่ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมในพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวพุทธมานาน ไม่ว่าจะเป็ชาวพุทธประเทศใดก็ตามล้วนเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมทั้งสิ้น โดยเฉพาะชาวพุทธในประเทศไทย ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมนี้ได้สะท้อนออกมาหลายด้าน

เช่น จิตกรรมฝาผนัง ปฎิมากรรม สุภาพิตคำพังเพย ที่แสดงเรื่องนรกและสวรรค์สำหรับคนทำดีและทำชั่วต้องไปเกิด ณ สถานที่นั้นตามผลแห่งกรรมที่ตนกระทำ วรรณกรรมของไทย เช่น ไตรภูมิพระร่วง เป็นต้น นอกจากนี้แล้วยังมีขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ เช่น การทำบุญตามประเพณี ๑๒ เดือน มีทำบุญขึ้นปีใหม่ บุญเข้าพรรษา ออกพรรษา เป็นต้น ภาพสะท้อนเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมได้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตชาวพุทธอย่างมากมาย

ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมมีประโยชน์ต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมหลายอย่าง เช่น

๑) การสวดเคราะห์ในประเพณีลอยกระทง(พ.ศ.สุเมธ เมธาวิทยกุล, ๒๕๓๒) นอกจากชาวพุทธจะทำพิธีลอยกระทงเพื่อบูชารอยพระบาทแล้ว กิจกรรมอย่างหนึ่งที่ชาวพุทธทำคือการสวดเคราะห์การขอมาโทษต่อแม่น้ำที่ตนเองทำความสกปรกลงในแม่น้ำและเพื่อบูชาพระคุณของแม่น้ำที่ช่วยในการดำเนินชีวิตมีการทำเกษตรกรรม เป็นต้น เพราะถ้าไม่ทำการอย่างนั้นก็เกรงว่าจะได้รับบาปกรรม กิจกรรมที่เนื่องอยู่กับประเพณีนี้ก็อย่างหนึ่งคือการปล่อยนกปล่อยปลา จึงถือว่าประเพณีนี้ได้ช่วยอนุรักษ์แม่น้ำลำคลอง ช่วยอนุรักษ์สัตว์บกและสัตว์น้ำทางอ้อม เป็นการสร้างจิตสำนึกที่ดีต่อแม่น้ำอันถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของคนและสัตว์ ทั้งเป็นการปลูกฝังจริยธรรมขั้นพื้นฐานคือความกตัญญูรู้คุณ การมองเห็นคุณค่าของชีวิตที่เป็นเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์ในสังสารวัฏ ถ้ามีการประยุกต์ประเพณีเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างเอาจริงและมีเนื้อหาครอบคลุมชีวิตของสัตว์ทุกประเภทแล้ว ก็เชื่อว่าลมหายใจของสิ่งแวดล้อมคงยืดเวลาและมีประโยชน์ต่อมวลมนุษย์ไปอีกนาน

๒) ทำให้เกิดประเพณีก่อบพระเจดีย์ทราย การขนทรายเข้าวัด ส่วนมากประเพณีนี้จะเนื่องอยู่กับวันสงกรานต์ (พ.ศ.สุเมธ เมธาวิทยกุล, ๒๕๓๒) ชาวพุทธเชื่อว่าคนที่ตนเดินเข้าไปในวัดและเดินออกจากวัดแต่ละครั้งได้นำดินออกมาด้วยจึงคิดจะนำดินเข้าวัดเพื่อเป็นการรับผิชอบในสิ่งที่ทำ อีกอย่างหนึ่งเป็นการบูชาพระพุทธรูปเจ้าในฐานะที่พระองค์ตรัสรู้ที่อุรูเวลาอันเป็นหาดทราย ในการก่อบพระเจดีย์ทรายนั่นจะต้องเอาทรายที่บริสุทธิ์และสะอาด จึงจะเป็นการบูชาที่มีอานิสงส์มาก ถือได้ว่าประเพณีนี้ได้ช่วยอนุรักษ์ดินโดยอ้อม เพราะอย่างน้อยคนก็ยังเห็นความสำคัญของดินอยู่บ้าง

คุณค่าของกฎแห่งกรรมต่อสิ่งแวดล้อม กฎแห่งกรรมมีประโยชน์ต่อสิ่งแวดล้อมทั้งโดยตรงและโดยอ้อมคือ

(๑) **คุณค่าโดยตรง** คือ เมื่อบุคคลเชื่อกฎแห่งกรรมยอมทำให้มนุษย์ไม่กล้าเบียดเบียนชีวิตคนและสัตว์ ไม่กล้าทำลายชีวิตคนอื่น เพราะตระหนักดีว่าเมื่อตนทำชีวิตเขาให้ทกร่วงไป ในอนาคตตนเองก็จะถูกทำเช่นนั้นเหมือนกัน เมื่อไม่ทำลายชีวิตของคนอื่น ก็พื้นฐานทำให้มองครอบคลุมถึงสถานที่อยู่ของเขา มีสิ่งแวดล้อมที่เขาอาศัย เช่น ป่าไม้ แม่น้ำ ภูเขา เป็นต้น ของคนและสัตว์เหล่านั้นจึงเป็นเหตุทำให้มนุษย์ไม่ทำลายที่อาศัยของเขา

(๒) **คุณค่าโดยอ้อม** คือ เมื่อบุคคลเชื่อกฎแห่งกรรม มนุษย์ในสังคมย่อมมีกิจกรรมและประเพณีต่างๆ ร่วมกัน ทำให้เกิดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมโดยอ้อม เช่น ประเพณีลอยกระทง ต้องรักษา

น้ำให้สะอาด ไม่ทำให้น้ำสกปรก และ ประเพณีก่อบพระเจดีย์ทราย โดยมีความเชื่อว่าเมื่อชาวพุทธเข้าไปวัดวาอารามซ่อมเหยียบดินออกไปนอกวัดบ้าง อาจทำให้ดินต่ำ ดังนั้น จึงมีประเพณีก่อบพระเจดีย์ทรายเพื่อเป็นอุบายขนทรายเอาไปพูนให้พื้นดินในวัดสูงขึ้น เป็นต้น วัฒนธรรมประเพณีเหล่านี้ก็กลายเป็นเกาะป้องกัน กลุ่มครองผู้คนในชุมชนให้อยู่ร่วมกันอย่างผาสุก เป็นวัฏจักรแห่งการอนุรักษ์

๒.๓.๓ เมตตา กับ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

เมตตา เป็นคุณธรรมที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งในพุทธศาสนาจัดว่าเป็นคุณธรรมระดับสากลก็ได้ เพราะสามารถปลูกฝังให้มนุษย์มีคุณธรรมข้อนี้ในจิตได้โดยไม่ถูกกั้นด้วยกำแพงทางศาสนา เมตตาเป็นธรรมกลาง ๆ กลางทั้งในแง่ผู้ควรมีเมตตาและในแง่ผู้ควรได้รับเมตตา ควรมีทั้งผู้น้อยและผู้ใหญ่ พระพุทธเจ้าทั้งหลายก็ทรงอาศัยความเมตตากรุณาในสัตว์ทั้งหลายจึงได้ทรงประกาศสังฆธรรมโปรดเวไนยสัตว์ให้มีดวงตาปัญญา รู้แจ้งแทงตลอดสังฆธรรมตามความสามารถของตน ๆ และยังเป็นธรรมปฏิบัติแก่มวลโลกด้วย ดังพระพุทธพจน์ว่าเมตตาเป็นธรรมเป็นเครื่องกำจัด โลก เมตตา หมายถึง ไมตรี ความรัก ความปรารถนาดี ความเห็นอกเห็นใจ ความเข้าใจดีต่อกัน ความใส่ใจหรือต้องการสร้างเสริมประโยชน์สุขแก่เพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ด้วยความมีเมตตาเป็นพื้นฐานประจำจิต เราจะเห็นพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ ในชาดกและสมัยที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว พระองค์ก็ทรงแผ่เมตตาทั้งสัตว์และผู้เป็นที่รักเสมอ เช่น พระผู้มีพระภาคนั้นทรงมีพระทัยเสมอกันทั้งต่อนายขมังธนู ต่อพระเทวทัต ต่อองคฺุลิมาล ต่อช่างชนบาล และต่อพระราหุล ทุกคน (ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑๑๒.) ดูเหมือนว่าคุณธรรมคือความเมตตาได้มีมาแล้วในระบบจริยธรรมของชาวอินเดีย เพียงแต่พระพุทธเจ้าได้มาปรับปรุงประยุกต์ให้เข้ากับหลักพุทธศาสนาเท่านั้น ดังที่ Lambert Schmithausen ได้ตั้งข้อสังเกตว่าหลักเมตตาในพุทธศาสนามาจากคำว่ามิตร ในคัมภีร์พระเวท ข้อสังเกตนี้อาจเป็นไปได้ค่อนข้างมากทีเดียว เพราะเมตตาเป็นพรหมวิหารคือคุณธรรมสำหรับผู้เป็นใหญ่โดยมีความหมายมาจากคำว่า “พรหม” ซึ่งคำนี้ก็คิดมาจากคัมภีร์พระเวทอันเป็นผลผลิตของอารยธรรมอินเดียเช่นกัน เมื่อพุทธศาสนานำมาใช้จึงประยุกต์ให้เข้ากับคำสอนของพุทธศาสนาโดยถือเป็นคุณธรรมสำหรับทุกคนพึงมีประจำใจ สร้างให้เกิดขึ้นในจิตของตน โดยไม่เจาะจงว่าเป็นผู้ใหญ่หรือผู้น้อย แต่ในมังคลัตถที่ปนิทานกล่าวว่า เป็นคุณธรรมของมารดาบิดานั้นเพราะท่านต้องการเน้นกุลบุตรทั้งหลายมีความกตัญญูกตเวทีต่อท่านเหล่านั้น เน้นให้บุตรธิดาเอาใจใส่ต่อผู้มีพระคุณ อันเป็นการสร้างระบบจริยธรรมในครอบครัวเพื่อเป็นรากฐานที่ดีแก่สังคมต่อไป

เมตตาจัดว่าเป็นคุณธรรมที่สามารถทำให้บรรลุคุณธรรมขั้นสูงคือความเป็นอยู่อย่างประเสริฐได้ ดังที่ปรากฏในเทววิษณสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงทางไปพรหมโลกแก่วาเสฏฐพราหมณ์ว่า “วาเสฏฐะ...ภิกษุผู้มีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบนเบื้องล่างและทิศเฉียง แผ่ไปตลอดสัตว์โลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาจิตอันไพศาลย์มากมายไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มี ความเบียดเบียนอยู่ กรรมที่ทำพอประมาณในเมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลอบรมแล้วอย่างนี้

จะไม่เหลืออยู่ในรูปาวจรและอรุปาวจร เปรียบเหมือนคนเป่าสังข์ผู้แข็งแรงฟังให้ผู้อื่นได้ยินตลอดทั้ง ๔ ทิศได้โดยไม่ง่าย นี่แลเป็นทางไปเพื่อความเป็นอยู่ร่วมกันพรหม” (ที.สี.(ไทย) ๘/๕๕๖/๒๔๕.) จะเห็นได้ว่าเมตตาจิตในพระสูตรนี้ไม่มีขอบเขตไม่มีประมาณในการแผ่ไปและเป็นการข้ำให้เห็นว่าผู้ที่มีเมตตาไม่ทำอันตรายแก่สภาพแวดล้อมมีชีวิตอยู่อันประเสริฐ จึงเรียกว่าเป็นสมณะในพุทธศาสนา ดังพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุเจริญเมตตาจิตอันไม่มีเวรไม่มีความเบียดเบียน ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่ง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน ภิกษุนี้เราเรียกว่าสมณะบ้าง พรหมณ์บ้าง” จะเห็นได้ว่าผู้ที่มีเมตตาประจำจิตแล้วย่อมอยู่ในสังคมอย่างสงบสุขไม่เบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคจัดเมตตาเป็นกรรมฐานอย่างหนึ่งในกรรมฐาน ๔๐ และมีการแผ่เมตตาหลายระดับตั้งแต่ระดับเจาะจงจนถึงระดับทั่วไปไม่เจาะจง เป็นการแผ่ทั่วไปให้แก่สรรพสัตว์ทั่วหน้าไม่เลือกชั้นวรรณะ เช่น สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในทุกทิศ มีลมปราณ เป็นภุตะ บุรุษ บุคคล ทั้งเพศหญิง เพศชาย อริยชน อนริยชน เทพ มนุษย์ รวมทั้งพวกที่เป็นวินิปาติกะคือที่ตกอยู่ในอบายภูมิเป็นสัตว์ชั้นต่ำทั้งหลาย อย่าได้มีเวร อย่าได้เบียดเบียนกัน จงเป็นสุขรักภักดีให้พ้นจากทุกข์ภัยเกิด (วิสุทธิ.(บาลี) ๑/๒๕๕/๓๑๕.) หลักเมตตาในวิสุทธิมรรคนี้เป็นการขยายเมตตาในพระไตรปิฎกให้กว้างขวางอย่างละเอียดและเป็นรูปธรรม

ในการบำเพ็ญบารมี ๑๐ เพื่อตรัสรู้สัมโพธิญาณ สุขุมธคาบสได้ตั้งใจจะบำเพ็ญเมตตาบารมีให้เต็มเปี่ยมตามพระโอวาทของพระที่ปึงกรพุทธเจ้า ดังข้อความว่า

สุขุมธบัณฑิต นับจำเดิมแต่นี้ไปท่านพึงบำเพ็ญเมตตาบารมีให้เต็มเปี่ยม ในสิ่งที่เป็นประโยชน์ เกื้อกูลและมีประโยชน์เกื้อกูลพึงมีจิตเป็นอย่างเดียวกัน เหมือนอย่างว่า ธรรมเนียม น้ำย่อมกระทำให้เย็นแผ่ชานไปเช่นเดียวกัน ทั้งแก่คนชั่วทั้งแก่คนดี ฉันทิ แม้ท่านเมื่อเป็นผู้มีน้ำใจเป็นอันเดียวกัน ด้วยเมตตาจิตในสัตว์ทั้งปวงจักเป็นพระพุทธเจ้าได้(ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๑/๓๘.)

ข้อความที่น่าสนใจยิ่งคือข้อความที่ว่า “ธรรมเนียม น้ำย่อมทำให้ความเย็นแผ่ชานไปเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทั้งแก่คนชั่วและคนดี ฉันทิ แม้ท่านเมื่อเป็นผู้มีน้ำใจเป็นอันเดียวกัน ด้วยเมตตาจิตในสัตว์ทั้งปวงจักเป็นพระพุทธเจ้าได้” ข้อความนี้จะแสดงให้เห็นชัดว่า เมตตาเปรียบเสมือนน้ำเย็นที่จะไหลซึมจิตของผู้คนทั้งหลายให้เย็นสงบทั้งผู้ที่ใหญ่และผู้น้อย

เมตตา นอกจากจะเป็นคุณธรรมสำหรับทุกคนแล้ว ยังเป็นคุณธรรมช่วยลดความขัดแย้งและเป็นคุณธรรมสำหรับอยู่ร่วมกันทั้งพระบ้านและพระป่า โดยเฉพาะพระภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมอยู่ในป่ายังมีความจำเป็นในการใช้คุณธรรมข้อนี้ เช่น ภิกษุกลุ่มหนึ่งได้เข้าป่าเพื่อทำความเพียร พวกเขาได้สถานที่พักในป่าโดยการตัดต้นไม้มาทำที่พัก บังเอิญป่านั้นมีเทวดาอาศัยอยู่ เทวดาได้รับความลำบากจากการทำงานของพวกภิกษุจึงได้เที่ยวหลอกพวกภิกษุด้วยการทำร่างกายบูดเน่า เป็นผีหัวขาด เป็นต้น พวกภิกษุไม่ได้รับความสบายใจในการปฏิบัติธรรม บางรูปได้เจ็บป่วย จนในที่สุดต้องเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

พระองค์ได้มอบหลักในการอยู่ป่าแก่ภิกษุเหล่านั้นคือตรัสให้ภิกษุเหล่านั้นประกอบด้วยเมตตาจิตในสรรพสัตว์ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกลับไปสถานที่เดิมโดยปฏิบัติตามพระคำรัสของพระพุทธเจ้า เทวดาทั้งหลายต่างก็รักใคร่ไม่ทำร้าย ในที่สุดก็ได้บรรลุธรรมตามความสามารถของแต่ละรูป

ในอสังกยชาดกได้กล่าวถึงคาบสโพธิสัตว์บำเพ็ญธรรมอยู่ในป่า อาศัยความเป็นผู้เจริญเมตตา กรุณาจึงสามารถอยู่ในป่าที่มีโจรมากมายได้ ดังข้อความย่อว่า

พวกโจร ๕๐๐ พวกกันคิดว่าจักปล้นหมู่เกวียนในเวลาที่ยืนแล้ว ดังนั้นพวกเขาจึงโอบล้อมไว้ ขณะนั้นพวกโจรเห็นพระคาบสจึงพากันคิดว่า ถ้าพระคาบสเห็นพวกเรา คงบอกชาวเกวียนเป็นแน่ ต่อเมื่อเวลาผ่านไปพวกเราก็อยปล้นจะดีกว่า ดังนี้แล้วพากันตั้งมั่นอยู่ ณ ที่นั้นเอง ฝ่ายพระคาบสคงเดินไปมาอยู่เรื่อย ๆ ตลอดคืน ทำให้พวกโจรไม่ได้โอกาส พวกเขาก็พากันทิ้งไม้พลองและก้อนหินที่ถือกันมา แล้วตะโกนบอกชาวเกวียนว่า ชาวเกวียนผู้เจริญ ถ้าคาบสผู้ที่เดินไปมาอยู่ที่โคนต้นไม้ดวงนี้ไม่มีในวันนี้แล้ว พวกท่านทุกคนจักต้องประสบการเปลี่ยนอย่างขนานใหญ่เป็นแน่ พรุ่งนี้พวกท่านควรกระทำสักการะใหญ่แก่พระคาบส. ดังนี้แล้วพากันหลีกไป ครั้นสว่างแล้ว พวกกองเกวียนเห็นไม้พลองและก้อนหินเป็นต้นที่พวกโจรพากันทิ้งไว้ต่างกลัวพากันไปสำนักพระโพธิสัตว์ถามว่า พระคุณเจ้าเห็นพวกโจรหรือ ? พระโพธิสัตว์ตอบว่า เออ ผู้มีอายุทั้งหลาย เราเห็น พวกกองเกวียนถามว่า พระคุณเจ้าเห็นโจรมีประมาณเท่านี้ ไม่มีความกลัว ความหวาดหวั่น เกิดขึ้นเลยหรือขอรับ ? พระโพธิสัตว์กล่าวว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ความกลัว ความครั่นคร้ามเพราะเห็นพวกโจร มีเฉพาะแก่คนมีทรัพย์ แต่ต่อมาเป็นผู้ไร้ทรัพย์ จักต้องกลัวทำไม เพราะเมื่ออาตมาอยู่ในบ้านก็ดี ในป่าก็ดี ความกลัวหรือความครั่นคร้าม ไม่มีทั้งนั้น และได้กล่าวคาถานี้ว่า “เราไม่ต้องระแวงในบ้าน เราไม่มีภัยในป่า เรามุ่งก้าวขึ้นสู่ทางตรง ด้วยความเมตตาและกรุณา” (ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๒/๑๒๖.) จะเห็นได้ว่าคุณธรรมคือความเมตตาได้ทำให้สามารถดำเนินชีวิตอยู่อย่างปราศจากความกลัว ป่าทั้งป่าน่าอยู่และทำให้ภิกษุทั้งหลายได้บรรลุคุณธรรมขั้นสูงสุดในพุทธศาสนา หากไม่บรรลุธรรมขั้นสูงสุดก็ถือได้ว่าเป็นผู้ปฏิบัติสู่ทางตรงที่จะไปพรหมโลก หากจะแปลความหมายพรหมโลกให้ได้รับประโยชน์ในปัจจุบัน ก็คือโลกของผู้เป็นอยู่อย่างประเสริฐด้วยเมตตาธรรม

คุณค่าของเมตตาต่อสิ่งแวดล้อม เมตตา มีประโยชน์ต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม คือ

๑) เป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานที่แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงมีประจำพระทัยของพระองค์เสมอและแผ่ไปเพื่อให้สรรพสัตว์ได้รับความสุขถ้วนหน้า เป็นคุณธรรมสำหรับทุกคนทั้งผู้ใหญ่และผู้น้อยทั้งบำเพ็ญให้มีในจิต เมื่อบุคคลมีเมตตาเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานประจำจิตแล้วก็นำไปสู่การกระทำที่ดีต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายที่เกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน มีการให้ทานแบ่งปันสิ่งของ การให้อภัยทาน การให้ธรรมเป็นทาน การพูดจาอ่อนหวานสมานมิตร การกระทำประโยชน์สุขแก่เขา โดยการไม่เบียดเบียนชีวิต เป็นต้น

๒) เป็นคุณธรรมที่ช่วยผลักดันไปสู่ภาคปฏิบัติการ กล่าวคือเมื่อมนุษย์รักใคร่สงสารกันแล้วก็จะหาทางป้องกันช่วยเหลือ เช่น ถ้าเป็นระดับประเทศก็มีการออกกฎหมายช่วยคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สิน การออกกฎหมายป้องกันการทำลายชีวิตสัตว์ป่า เช่น ในสมัยพุทธกาล พระเจ้าพิมพิสารได้ถวายป่าไม้ให้เป็นวัดในพุทธศาสนาและเป็นเขตอนุรักษักระรอกและสัตว์ป่านานาชนิดเหล่านี้ด้วยป่าอิสิปตนมฤคทายวันก็เป็นเขตอนุรักษักรสัตว์ป่าที่ใหญ่ที่สุดในพาราณสี โดยพระเจ้าพาราณสีทรงมีเมตตาต่อสัตว์ทั้งหลายที่จะต้องถูกล่า พระองค์จึงประกาศให้เป็นเขตอนุรักษักรและทรงอนุญาตให้สัตว์ทั้งหลายมาอยู่อย่างปลอดภัย จะเห็นได้ว่าเป็นผลมาจากความมีเมตตาจนก่อให้เกิดกระบวนการอนุรักษักรดังกล่าว

๓. สรุป

จากที่ได้นำเสนอพุทธธรรมสามหลักคือคือ (๑) อิทัปปัจจยตา (๒) กรรม และ(๓) เมตตา ทำให้มองเห็นคุณค่าและความสำคัญของพุทธธรรมในการที่จะนำมาอนุรักษักรสิ่งแวดล้อม ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างพุทธธรรมกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ สรุปได้ ๒ ประเด็น คือ (๑) ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธธรรมกับสิ่งแวดล้อม (๒) คุณค่าของชีวิตทุกชีวิต และสิทธิในการดำรงอยู่

๓.๑ ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธธรรมกับสิ่งแวดล้อม

อิทัปปัจจยตาเป็นหลักธรรมเกี่ยวกับกฎธรรมชาติ แสดงให้เห็นถึงกฎธรรมชาติที่เป็นไปในจิตของมนุษย์และสภาวะธรรมชาติที่อยู่ภายนอกจิตของมนุษย์ ทั้งในด้านบวกและด้านลบ กล่าวคือด้านบวกที่เป็นไปในจิตคือภาวะที่ดับกิเลส ตัณหา อุปาทานได้ และเข้าถึงภาวะสงบเย็นทางจิต ด้านลบคือภาวะที่จิตถูกกิเลส เป็นต้นครอบงำและก่อทุกข์ให้มนุษย์ ในด้านสภาวะที่อยู่ภายนอกจิตแสดงให้เห็นทราบว่าสรรพสิ่งต้องอาศัยกันจึงสามารถดำรงอยู่ตั้งอยู่ได้ ส่วนด้านลบแสดงให้เห็นว่าถ้าสิ่งใดสิ่งหนึ่งถูกทำลายไป อีกหลายสิ่งย่อมกระทบและถูกทำลายไปด้วย ดังนั้น ปฏิจัสสมุปบาทจึงถือว่าเป็นกฎธรรมชาติที่ดำรงอยู่อย่างนั้นคือเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยนั้น ๆ แน่นนอน ความเป็นกฎธรรมชาตินี้จึงทำให้พุทธธรรมสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมในฐานะเป็นองค์ความรู้อันแสดงให้เห็นความที่สรรพสิ่งต้องพึ่งพากัน ไม่ทำลายต่อกัน ทำให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษักร สร้างระบบจริยธรรมจนถึงโลกุตระธรรมในที่สุด

กรรม เป็นหลักความเชื่อในพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของชาวพุทธเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการได้รับผลของกรรมซึ่งมีประเภทต่าง ๆ จนทำให้คิดอุบายเพื่อบรรเทาชาติใช้กรรมชั่วหรือวิธีการที่จะลดกรรมหนักให้เป็นเบา ด้วยการขอขมาโทษหรือสารภาพความผิดของตนต่อสิ่งนั้น ๆ จนเกิดมีกิจกรรมร่วมแผ่อยู่ในประเพณีต่างๆ มีประเพณีลอยกระทง ประเพณีก่อพระเจดีย์ทราย เป็นต้น

และมีการปล่อยนกปล่อยปลาในเทศกาลต่าง ๆ เพิ่มเติมติดตามมา จุดนี้เองจึงเป็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม และหลักกฎแห่งกรรมก็เนื่องมาจากเมตตาทรมหาวีรด้วย

เมตตา นับว่าเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานอย่างหนึ่งที่สัมพันธ์กับกฎแห่งกรรม เพราะถ้ามนุษย์ปราศจากเมตตาจิต ก็ไม่สามารถให้อภัยชีวิตคนและสัตว์อื่นได้ ดังตัวอย่างพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า ทั้งในชาดกและพุทธประวัติ พระองค์ล้วนบำเพ็ญเมตตาจิตอันเป็นบารมีอย่างหนึ่งในบารมี ๑๐ ประการ เมื่อมนุษย์มีเมตตาจิตเป็นพื้นฐานแล้ว การกระทางไตรทวารก็เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ตนและสังคม เพราะหลักเมตตาเป็นพลังภายในที่เป็นตัวผลักดันให้มนุษย์ทำประโยชน์ต่อกัน มีการให้ทาน การพูดจาไพเราะ ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือหลักเมตตาเป็นคุณธรรมภายในที่เชื่อมโยงกับสังคหวัตถุซึ่งเป็นการแสดงพฤติกรรมภายนอกอย่างเป็นรูปธรรม

๓.๒ คุณค่าของชีวิตทุกชีวิต และสิทธิในการดำรงอยู่

สรรพสิ่งทั้งหลายที่อยู่บนโลกใบนี้ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตล้วนมีค่าในตัวเอง มีความเป็นอิสระในการดำเนินชีวิตและการตั้งอยู่ ทุกชีวิตมีสิทธิที่จะดำรงอยู่ในโลกอย่างอิสระและปลอดภัย แต่ความทุกข์ต่างหากที่ถือว่าตนเองมีความฉลาดกว่าสรรพสิ่งเหล่านั้น จึงตีคุณค่าของสิ่งเหล่านั้นว่าเป็นผู้ด้อยกว่าตนหรือเป็นสิ่งที่ต้องรับใช้ตน เมื่อมนุษย์มีความหลงตนเองจึงเกิดความคิดแยกส่วนแยกกลุ่มออกไปต่างหาก จากการที่เคยอยู่ร่วมกันในพื้นที่โลกอันกว้างใหญ่ด้วยความสมดุลและพึ่งพากัน กลายมาเป็นสังคมเมืองสังคมประเทศขนาดใหญ่ ยิ่งนานวันนานปีก็ยิ่งเพิ่มความหลงให้กับตนเอง จนมองเห็นสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสรรพสัตว์ที่ไม่ได้พัฒนามากับตนหรืออยู่ในปกครองของตน กลายเป็นศัตรู เมื่อประเชิญหน้ากัน ต่างฝ่ายต่างขว้างหินเอาตัวรอด ที่เป็นเช่นนี้เพราะมนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้นด้วยความเขลาของมนุษย์เอง แทนที่มนุษย์จะอาศัยความเป็นผู้มีมันสมองที่ดีกว่าให้การปกป้องคุ้มครองชีวิตสรรพสัตว์และมองเห็นคุณค่าของสิ่งแวดล้อมที่ตนอาศัยอยู่ แต่จนกระทั่งบัดนี้มนุษย์จำนวนไม่น้อยก็ยังมีหลงผิด ยังมองไม่เห็นคุณค่าของสรรพสิ่ง จนบางครั้งก็อดที่จะถามไม่ได้ว่ากระบวนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นทุกมุมโลกทุกวันนี้ กระทำไปด้วยมองเห็นคุณค่าที่แท้ของสรรพสิ่งหรือไม่ กระทำไปด้วยหวังคืนคุณค่าให้แก่สรรพสิ่งที่ตนเคยลิตรอนหรือไม่ หรือกระทำไปเพื่ออวดตาของตนและพวกพ้องของตน หากคำถามประโยคหลังเป็นจริงก็คงเป็นเรื่องที่น่าเศร้า หากไม่เป็นจริงตามนี้ โลกของสิ่งแวดล้อมรวมทั้งคุณค่าของมนุษย์และสรรพสัตว์คงได้พบกับความสิ้นที่เป็นจริงแน่นอน

บทความนี้ได้นำเสนอหลักพุทธธรรม ๓ หลัก ใหญ่ ๆ คือกรรมนิยาม อิทัปปัจจยดาหรือปฏิบัติสมุปาบาท และเมตตาเท่านั้น ยังมีหลักพุทธธรรมที่เป็นไปเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่ผู้วิจัยยังไม่ได้ศึกษาอีกมากมาย เช่น หลักไตรลักษณ์กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การสร้างระบบจริยศาสตร์ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศวิทยาในพระไตรปิฎกและอรรถกถา

เป็นต้น จึงขอฝากนักศึกษาผู้ที่สนใจในเรื่องพุทธธรรมกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมได้ดำเนินการศึกษาค้นคว้าต่อไป

บรรณานุกรม

เครือมาศ วุฒิการณ์. มนุษย์ธรรมชาติ ศาสนา : ความสัมพันธ์เชิงสุนทรีย์และจริยธรรม.

เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๔๐.

จอห์น ไนซ์บิตต์ แพทริเซีย อเบอร์คิน. อภินิหารโลก. แปลและเรียบเรียงโดย สันติ ตั้งรพีพากร,

พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ : นานมีบุคส์, ๒๕๓๘.

ัชชพล ทรงสุนทรวงศ์. มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,

๒๕๔๖.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์และคณะ. พระพุทธศาสนาเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ. กทม. : โรง

พิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔.

ดัสแมน, เรมอนด์ เอฟ. โลกอันตราย. แปลโดย สมบูรณ์ สุกศิลป์. (ม.ป.พ.); เม็ดทราย,

๒๕๒๗.

ธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พระ. พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย, ๒๕๓๘.

นิวัติ เรื่องพานิช. การอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร : อักษรสยาม

การพิมพ์, ๒๕๓๓.

ปัญญา สุทธิบดี. กฎหมายว่าด้วยการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ. กทม. : แสง-

จันทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗.

พุทธทาสภิกขุ. ปฏิกิจสมบูรณ์จากพระโอษฐ์. กรุงเทพฯ : หจก.การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๔.

ฟริตจ็อฟ คราปป์. จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ. แปลโดยพระเจ้า ปสนุโน และคณะ.

กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๕.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . วิสุทธิมรรค ปฐมภาค,ทุติยภาค. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๕.

_____ . มหาจุฬาลงกรณภาษาบาลี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๕.

_____ . ชัมมปทฎฐกถาอนุณา ปฐโม ภาค-ทุติโย ภาค. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์

วิญญาน, ๒๕๔๕.

ระวี ภาวิไล. ฐิติภิกษิต. กรุงเทพฯ : บริษัทเพื่อนพิมพ์, ๒๕๓๗.

สมพร เทพสิทธิ์า, “ศาสนากับสิ่งแวดล้อม.” ใน **สิ่งแวดล้อม : ผลกระทบต่อสังคมไทย** (การประชุมทางวิชาการของราชบัณฑิตยสถาน เนื่องในโอกาสวันสถาปนาราชบัณฑิตยสถาน ครบรอบ ๖๐ ปี, ๒๕๓๗)

สุเมธ เมธาวิทยกุล, ผศ. **สังกัปปิธีกรรม**, กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒.

อัลวิน ทอฟเลอร์(Alvin Toffler). **อำนาจใหม่**. แปลโดย ชุนทอง ลอเสรีวานิช, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์, ๒๕๔๔.

Lambert, Schmithausen. **The Eary Buddhist Tradition and Ecological Ethics**. University of Hamburg, 1997.

Nan-amoli, Bhikkhu. **The Path of Purification Visuddhimagga**. Sri Lanka : Buddhist Publication Society, 1991.

PaYutto, PA. **Dependent Origination**. Traslated by Bruce Evans. Bangkok : Buddhathamma Foundation, 1994.

เว็บไซต์

<http://www.forest.go.th> กรมป่าไม้,

http://www.greenworld.or.th/1_news_pup_24.htm มูลนิธิโลกสีเขียว,

http://human.uru.ac.th/Major_online/SOC/06NR/Life_6.htm

